

RAFAEL TASIS, CRÍTIC I CONFIDENT LITERARIS
D'ODÓ HURTADO

FRANCESC FOGUET I BOREU

Universitat Autònoma de Barcelona

La relació d'amistat entre Odó Hurtado (Barcelona, 1902-1965) i Rafael Tasis (Barcelona, 1906 – París, 1966) és molt probable que arrenqui de la dècada de 1930. Tots dos estaven implicats en política en un àmbit d'actuació compartit, el d'Acció Catalana, i tots dos freqüentaven espais culturals o literaris —l'Ateneu Barcelonès, el diari *La Publicitat* o el setmanari *Mirador*— en què inevitablement les seves trajectòries es devien creuar. En aquella època, Tasis era conegut sobretot com a periodista, crític i novel·lista, mentre que Hurtado tenia un perfil més polític. Tots dos s'implicaren, des dels cercles públics respectius, en el projecte republicà de democratització de la política i de modernització de la cultura, estroncat *manu militari* amb el cop d'estat de 1936 (BACARDÍ & FOGUET 2015a, CORRETGER 2016a: 120 i FOGUET 2014: 7-8).

Sens dubte, el punt de confluència en l'àmbit polític fou Acció Catalana Republicana (ACR), presidida per Lluís Nicolau d'Olwer, que enquadrava personalitats de primer ordre, com ara Amadeu Hurtado, Claudi Ametlla o Pompeu Fabra. Durant els anys republicans, tots dos participaren en el nou partit de manera més o menys rellevant (BARAS 1984). Hurtado ja figurava entre els quadres dirigents d'ACR des de les eleccions municipals del 12 d'abril de 1931, que conduïren a la República, però no hi tingué un paper remarcable fins que integrà la candidatura d'Esquerres Catalanes —coalició d'ERC i ACR— per la ciutat de Barcelona en les eleccions municipals del 14 de gener de 1934, el resultat de les quals el dugué a ser designat regidor del nou Ajuntament de Barcelona, encapçalat per l'alcalde Carles Pi i Sunyer. Arran dels Fets d'Octubre de 1934, tanmateix, fou detingut i inculpat com a regidor del consistori barceloní, juntament amb altres dirigents d'ERC i ACR. Durant els primers mesos de la guerra i la revolució de

1936-1939, esdevingué de nou regidor a l'Ajuntament de Barcelona, fins a exiliar-se a París el desembre de 1936, aconsellat pel seu pare Amadeu Hurtado. En canvi, Tasis tingué una actuació més secundària en les organitzacions juvenils situades en l'òrbita del partit catalanista, fins que, en plena febrada bèl·lica i revolucionària, es posicionà com un dels dirigents destacats d'ACR i arribà a ser-ne secretari del consell executiu el 1938 (BACARDÍ & FOGUET 2015a: 8-16).

L'any 1940, Rafael Tasis, la seva muller i les seves dues filles s'establiren en un pis del número 99 de la rue de Rome de París que Odó Hurtado i la seva muller acabaven de deixar per exiliar-se a Mèxic (TASIS 1965a: 169). D'aquell període, Tasis estava molt agraït de la generositat d'Hurtado, que li permeté viure en el seu apartament, malgrat que n'havia de pagar el lloguer, «malament i tard», a causa de les dificultats de supervivència en el París ocupat (carta de Tasis a Hurtado del 12 de novembre de 1961). És en aquest refugi on Tasis pogué escriure *Tres*, una de les seves millors novel·les, i també relatar l'evacuació de les tropes nazis i l'alliberament de París l'agost de 1944 (TASIS 2011: 209-218). Dos anys més tard, el 1946, durant el primer viatge que Hurtado feu a Europa, Tasis es retrobà amb ell en un acte literari a París i gaudí novament de la seva «cordial generositat», atès que li rebaixà el deute que, motivat per les penúries econòmiques, hi havia contret pel traspàs del pis de la rue de Rome (TASIS 1965a: 169).

En fer-se pública i notòria la vocació tardana d'Hurtado amb la publicació a l'editorial Xaloc de Mèxic del llibre de contes *Unes quantes dones* (1955), Tasis (1956) donava a conèixer per primer cop la faceta de narrador del seu amic que, de fet, devia descobrir abans, car els cinc primers contes del recull havien guanyat el premi Narcís Oller als Jocs Florals de la Llengua Catalana a São Paulo el 1954 i l'autor havia començat a publicar-ne dos més a *Pont Blau*: «Una carta del passat» (1954) i «El miracle de la Verge del Remei» (1955) (HURTADO 1955: 8). A parer de Tasis (1965a: 170), amb l'aparició de *L'Araceli Bru* (1958, premi Fastenrath de 1957), la primera novel·la d'Hurtado, es confirmava que l'autor «obeïa un instint genuí de novel·lista» i, amb la publicació poc després d'*Es té o no es té* (1958, finalista al premi Joanot Martorell de 1957), la seva segona incursió al gènere, es culminava la «revelació sensacional» d'un «novel·lista català de categoria».

1. CONFIDENT LITERARI

Arran de la publicació d'*Unes quantes dones*, Odó Hurtado n'envià un exemplar a Rafael Tasis acompanyat d'una afectuosa dedicatòria. La carta d'agraïment que Tasis li remeté encetà, el 23 d'agost de 1955, l'epistolari entre tots dos, que s'allargà fins al 4 d'abril de 1965, pocs mesos abans de la mort d'Hurtado.¹ Àvid lector, Tasis devorà el llibre amb plaer en pocs dies i ja intuï que els contes que hi aplegava erigien Hurtado en «un dels més penetrants analistes de l'ànima femenina que hagi donat la nostra literatura». En tant que crític, acceptà de seguida l'oferiment de Vicenç Riera Llorca de publicar-ne una ressenya a *Pont Blau*, nexa d'unió intercontinental entre l'exili i l'interior, de la qual Tasis era un dels col·laboradors més assidus i tenaços amb crítiques, informacions i articles a balquena. Com a llibreter, començà a vendre els primers exemplars d'*Unes quantes dones* que, amb comptagotes, li feien arribar de manera clandestina a la llibreria de la Rambla dels Caputxins, on naturalment no podien ser exhibits a l'aparador ni repartits en altres llibrerries.

Amb notable esforç, Tasis intentà de minimitzar les dificultats per a distribuir a Barcelona un llibre editat a Mèxic, atès que havia d'evitar els controls oficials i havia de posar-se a la venda a un cost raonable per tal de no dissuadir-ne els lectors potencials. Comprensiblement, Hurtado estava molt interessat que el seu primer llibre tingués la màxima difusió possible a Barcelona, perquè —il·lusionat amb la carrera literària que empenia de gran— volia comprovar si els seus contes agradaven prou per a atreure un públic lector com més ampli millor. Molt més entès en la situació del sector, Tasis era escèptic sobre la possibilitat que realment existís un públic ampli per al llibre en català, però procurà vendre tants exemplars com li fou possible, convençut que l'obra s'ho valia, a desgrat que pogués alarmar «alguns dels esperits tancats, sempre propensos a escandalitzar-se, que abunden a casa nostra», particularment en relació amb els contes «El miracle de la Verge del Remei» i «La Maria dels vint duros» (carta a Hurtado del 16 d'octubre de 1955).

1. Les cartes es conserven en el Fons Rafael Tasis de la Biblioteca d'Humanitats de la Universitat Autònoma de Barcelona i en l'arxiu familiar dels legataris d'Hurtado.

Les complicacions per fer arribar *Unes quantes dones* als lectors de l'interior posaven en evidència la dificultat d'editar llibres catalans a Mèxic, on s'havia de fer per mitjà de subscripcions i on no se'n venien gaires, perquè el públic català era, fet i fet, minoritari (carta d'Hurtado a Tasis del 7 de novembre de 1955). No se'n podien distribuir tampoc a altres indrets d'Amèrica on hi havia exiliats catalans, atès que es topava amb la manca de publicitat i amb les disposicions restrictives sobre la sortida de divises. A Barcelona —el mercat lògic per als llibres en català— era difícil de vendre'n, perquè resultaven massa cars, i no podien ser oferts públicament a causa de la censura i les limitacions oficials. Malgrat això, el fet és que un centenar d'exemplars d'*Unes quantes dones*, després de passar per la duana i per censura sense cap dificultat, arribaren, a final de febrer de 1956, a la llibreria de Tasis, que s'afanyà a fer-ne difusió i a vendre'n. La primavera de 1958, tanmateix, encara en tenia un estoc considerable, prova que, tot i els afanys d'un llibreter tan amatent, el nombre de lectors barcelonins disposats a comprar un recull de contes editat a Mèxic —d'un preu superior— era escàs.

Des de Barcelona, a banda d'escriure crítiques de les seves obres per a *Pont Blau*, Tasis s'oferí a Hurtado per fer-li les gestions que calguessin en els cercles editorials a fi de facilitar-ne la publicació. A més, l'animà explícitament a participar en premis literaris com el Joan Santamaria, amb el qual Tasis tenia una vinculació molt estreta. En la convocatòria de 1956, dedicada a les *nouvelles*, Hurtado hi remeté el conte «La província», que en fou finalista, mentre que en la de 1961, atorgada a una obra de teatre, hi envià *Les dues ombres de l'Elvira*, dramatització del conte homònim publicat a *Unes quantes dones*, que no obtingué el guardó. En certa manera, doncs, tal com feia amb altres escriptors amb qui mantenia una nodrida relació epistolar (CAMPS 2016), Tasis assumí tàcitament el paper de mentor o conseller literari d'Hurtado: en seguí amb atenció totes les novel·les i tots els contes que anava publicant, l'encoratjà a presentar-se als premis més importants de l'interior (Joan Santamaria, Víctor Català, Joanot Martorell, Sant Jordi) o de l'exili (Jocs Florals de la Llengua Catalana) i, en la mesura de les possibilitats, maldà perquè la seva obra tingués repercussió en les revistes catalanes en què tenia entrada. Fins i tot, per

mediació de Tasis, el 22 de juny de 1961, Hurtado assistí com a «convidat d'honor» en el sopar reunió mensual de la Penya Joan Santamaria, que tenia lloc al restaurant Can Culleretes de Barcelona.

Per bé que els primers tempteigs d'Odó Hurtado en el món de les lletres foren acomboiats per un crític tan solvent i perspicaç com Tasis, ensopegaren amb un escull notable i dur de superar: el de la censura. La novel·la *L'Araceli Bru*, que havia enviat al Joanot Martorell de 1954 i que Josep M. Cruzet estava disposat a editar a la Selecta, fou rebutjada per la censura i, finalment, després de guanyar *ex aequo* amb Manuel de Pedrolo el premi Fastenrath 1957, es publicà a Mèxic, a Xaloc, el 1958 (CLOTET & TORRA 2010: 65 i CORRETER 2016a: 123 i 139). En aquest cas, Tasis hagué de reconèixer que París, a través de Ferran Cuito, cunyat d'Hurtado, era la millor via per a fer-ne arribar llibres a Barcelona i esquivar així el control i la requisa que la censura exercia sobre la remesa de paquets d'un cert embalum. Escamat per l'experiència d'*Unes quantes dones*, finalment, Hurtado optà per un mitjà més modest i decidí enviar els exemplars de *L'Araceli Bru* de cinc en cinc, fins a un total d'una vintena, aprofitant el viatge de Mèxic a Barcelona d'algun amic de confiança, o remetre'ls de sis en sis a destinataris familiars perquè fessin cap a mans de Tasis sense passar pels canals oficials. A la llibreria, Tasis en vengué uns quants volums que foren molt ben acollits pels lectors (carta a Hurtado de l'11 de setembre de 1958).

A desgrat que Hurtado —enardit amb la possibilitat de veure editada una novel·la a Barcelona— s'avingué a la petició de l'editor Cruzet de fer supressions a *Es té o no es té* per tal d'eludir la censura, no pogué evitar inicialment el «barratge madrileny» (carta de Tasis a Hurtado del 15 de maig de 1958). La censura autoritzà a la Selecta la publicació d'*Es té o no es té*, el juny de 1958, «amb una retallada salvatge de sis o set pàgines». Així i tot, Hurtado estava molt content de poder publicar la seva segona novel·la a Barcelona. Sens dubte, hi havia un abisme entre editar un llibre a Mèxic (amb una considerable aportació econòmica de l'autor) per a un públic esquifit com era el dels catalans d'Amèrica o fer-ho (en condicions i un públic més o menys «normals») en una col·lecció barcelonina com la Selecta (carta d'Hurtado a Tasis del 22 d'octubre de 1958). Com bona part dels

novellistes catalans del seu temps, Hurtado hagué de patir el dogal «arbitrari», «aleatori», «imprevisible» de la censura —adjectius que apareixen sovint en l'epistolari Hurtado-Tasis— en gairebé tots els seus llibres.

L'altra plataforma que feia possible de donar-se a conèixer com a escriptor exiliat —lluny, per tant, dels cenacles literaris de l'interior— eren els premis convocats a Barcelona que, en bona part dels casos, si se n'obtenia el guardó o un lloc destacat, facilitaven l'edició del text. En aquest terreny, tot i provar-ho infructuosament en diverses convocatòries (CORREGER 2016a: 123), aconseguí almenys quedar dues vegades finalista del premi de novel·la més important del moment: el Joanot Martorell de 1957 amb *Es té o no es té* (se l'endugué *El mar*, de Blai Bonet) i, el seu successor, el Sant Jordi del 1962, amb *Desarrelats* (el guanyà Manuel de Pedrolo amb *Balanç fins a la matinada*). Aquestes distincions —diguem-ne— consolatòries li permeteren, si més no, que totes dues novel·les fossin publicades, la primera el 1958 i la segona el 1964, a la Selecta. A propòsit de la bona posició aconseguida en el Joanot Martorell de 1957, Tasis en féu una lectura molt positiva i remarcà el fet que l'escriptor exiliat hi hagués obtingut «un resultat excel·lent», que el situava «en un lloc destacat entre els novellistes catalans d'avui» (lletra a Hurtado del 15 de desembre de 1957). Davant dels obstacles de la censura, que de vegades prohibia els textos premiats, Hurtado era conscient que les seves novel·les —per la temàtica que hi tractava i l'enfocament desacomplexat amb què ho feia— vorejaven els límits acceptables per l'infame *decòrum* oficial imposat pel règim franquista.

De tota manera, Hurtado no tingué gaire bona sort amb els premis literaris a què es presentà amb la intenció de guanyar-se un lloc preeminent en les lletres catalanes, fins al punt que, quan comprovà el poc interès que havia generat la novel·la *El cop de pedra en un bassal* —més tard rebatejada *Desarrelats*— en el Sant Jordi del 1962, que se situà molt enrere en les votacions, decidí —visiblement desenganyat— de «no tirar més a cap premi» i es planyé de ser «massa lluny» i, com a escriptor, d'haver «perdut l'impuls» (missiva a Tasis de l'11 de febrer de 1962). Com d'habitud, Tasis l'encoratjà a persistir en la «vocació d'escriptor» i a evitar que l'«empenta narrativa» es torcés

«per un premi guanyat o perdut» (carta de l'1 de març de 1962). Malgrat un període d'apatia literària, només atenuada en part per l'aparició de *La condemna* (1962) a la Selecta, Hurtado continuà molt atent a l'evolució de la novel·la catalana coetània: llegí amb especial interès, per exemple, *L'últim replà* (1962), de Josep M. Espinàs, guanyadora del premi Sant Jordi de 1961. Així, inclogué, en boca de la jove i cosmopolita Regina de *Desarrelats*, un judici lacònic i sever sobre la literatura catalana coetània, que trobava massa «encongida» (HURTADO 1964: 36).

La consecució del lloc de finalista en el premi Sant Jordi del 1962 per *Desarrelats* —en tant que membre del jurat, Tasis hi apostà fermament— tornà a engrescar Hurtado —que s'honorava com a «autor exiliat» d'haver arribat «per segona vegada a les portes del premi»— a reprendre l'escriptura d'una nova novel·la, *La dona marginal*, que romangué inacabada (carta a Tasis del 23 de desembre de 1962). L'acord dels membres del jurat del Sant Jordi per premiar *Balanç fins a la matinada* i deixar com a finalista, tot considerant-la «excel·lent», *Desarrelats* fou «unànim» (carta de Tasis a Hurtado del 20 de gener de 1963). Això no obstant, el goig inicial d'Hurtado es trasmudà al cap d'uns quants mesos en queixa amarga, quan s'exclamà amb un cert ressentiment del fet que la condició de finalista del Sant Jordi no en garantia l'edició: «En Pedrolo s'emportà tots els vots de la darrera votació, totes les peles del premi i tot l'honor de la publicació preferent. La Selecta sembla poc disposada a editar *Desarrelats* i quan jo arribi a Barcelona hauré de tractar d'anar barret en mà demanant com una gràcia de caritat que algú em faci el favor d'editar-la» (carta a Tasis de l'11 d'abril de 1963). De nou, Tasis lamentà que tingués tants entrebancs per a publicar *Desarrelats* a la Selecta, perquè d'ençà de la mort tràgica de Cruzet l'editorial anava de mal en pitjor, i que resultés infructuós de provar-ho amb els exquisits d'El Club dels Novel·listes, «tan carregats de manies», per tal com no admetien originals que no haguessin estat prèviament sol·licitats. A despit dels impediments, *Desarrelats* aparegué a la Selecta pels volts de Sant Jordi del 1964, encara que a misses dites, i, com sempre, Tasis es basquejà per fer-ne difusió entre els lectors i vendre'l a la llibreria de la Rambla.

Per bé que en general Hurtado i Tasis coincidien força en matèria literària —sense anar més lluny, tots dos tenien en molt bona consideració la novellística de Maria Aurèlia Capmany—, una de les discrepàncies més fortes i manifestes que exposaren en l'intercanvi epistolar fou la valoració crítica de la novella *L'ombra de l'atzavara* (1964), de Pere Calders, guardonada amb el premi Sant Jordi de 1963. Hurtado confessà a Tasis «el disgust» que havia tingut després de llegir la novella, tot i estar content pel fet que Calders hagués guanyat el premi, perquè opinava que l'obra no era «bona» i la intenció, «inadmissible» (carta del 20 de maig de 1964). Al seu entendre, Calders s'havia deixat guiar per «un inexplicable propòsit de rebentada» envers «un poble amic»: «el cas és especialment incompreensible quan és tan clar que, pels catalans de la nostra corda, Mèxic, es mereix, si més no, una mica de respecte». En canvi, Tasis trobava «excessiu» aquest judici sobre *L'ombra de l'atzavara*, el premi Sant Jordi més venut fins aleshores, atès que la caricatura caldersiana de Mèxic i d'alguns exiliats que hi vivien era «prou benèvola» i no hi havia pas cap afany «denigratori» (carta del 7 de juny de 1964). Tasis també es feia càrrec que la perspectiva de Calders, condicionada potser pel fet que no hagués triomfat «materialment» a Mèxic, resultava més difícil de comprendre per als exiliats catalans que no havien hagut de viure-hi «dificultats i *déchéances* com les que aclaparen l'heroi de *L'ombra de l'atzavara*». Contrastant amb aquestes opinions, el mateix Calders (2012: 183-184 i 187) al·ludia amb ironia a les reaccions crítiques desfavorables que havia suscitat *L'ombra de l'atzavara*, precisament una de les poques vegades que s'havia endinsat en «els camins de l'observació fidel, diguem-ne notarial»; a més d'assegurar que tot el que narrava en la novella era «rigorosament exacte», també negava que, en escriure-la, tingués «ni per un instant el propòsit de ferir ningú».

Posteriorment, Hurtado es queixà de nou que s'haguessin menysprejant les veus que, com la seva i la de Vicenç Riera Llorca, havien protestat pel tractament que la novella de Calders feia de Mèxic i mostrà una certa indignació per la lectura que n'havia efectuat la crítica barcelonina, considerant-la «objectiva», «benèvola» i fins «verídica» (lletra a Tasis del 21 de juny de 1964). En la ressenya publicada a *Serra d'Or* el juny de 1964, Tasis defensava *L'ombra de l'atzavara*

amb uns arguments que se situaven als antípodes de les prevencions que Hurtado havia adduït, ja que opinava que la novel·la abordava la temàtica de l'exili català a Mèxic «amb una precisió que endevineu total, gairebé fotogràfica» (CALDERS 2012: 230). Poc després, en privat, Tasis ratificava que els «ex-mexicans» retornats a Catalunya no havien trobat «gens exagerat», sinó més aviat «versemblant», el retrat que Calders hi oferia de Mèxic i dels refugiats catalans (carta a Hurtado del 14 de juliol de 1964). Mig any més tard, Hurtado encara persistí a defensar l'argument que no era possible que Mèxic fos exactament com Calders l'havia explicat en la novel·la (carta a Tasis del 21 de gener de 1965). La visió hurtadiana de Mèxic era molt més amable que la caldersiana, perquè se centrava en un sector —el dels catalans procedents de la burgesia— que havia viscut un exili més o menys afortunat, agraït amb el país d'acollida. Hurtado mateix en deixa constància en algunes obres: per exemple, al pòrtic a *Unes quantes dones* elogia les «terres acollidores de Mèxic» (HURTADO 1955: 8) i a *Es té o no es té* el narrador qualifica de «generosa i acollidora» la capital mexicana, per tal com oferia als catalans exiliats «un refugi segur i els permetia de treballar i viure» (HURTADO 1958b: 218).

D'altra banda, quan l'estiu de 1964 semblava que hi hauria una revivificació imminent —il·lusòria— de setmanaris en català (amb dos projectes: *L'Observador* i *Meridià*, promoguts per *Destino* i *El Correo Catalán*, respectivament), Tasis convidà Hurtado a col·laborar-hi, tenint en compte que havia demostrat que era ben capaç de fer «literatura àgil i brillant», si arribava a tenir alguna mena d'intervenció, com s'havia previst, en la pàgina literària de *L'Observador*, que, tanmateix, finalment no arribà a publicar-se (carta del 23 de març de 1965). L'abril de 1965, a instàncies de l'amic, Hurtado rebé la invitació de Mediterrà S.A. per a incloure un original seu en una col·lecció de novel·lística catalana —excloent-ne les traduccions— dirigida conjuntament per Pedrolo i Tasis. Aquest projecte editorial, que malauradament tampoc no reeixí, se centrava en l'autor de qualitat i pretenia publicar una obra cada mes «a un preu assequible i amb bona presentació, no de luxe» (carta de Tasis a Hurtado del 4 d'abril de 1965).

Ja afectat d'un càncer que el dugué a la mort al cap d'alguns mesos, tot i que ell sembla que no en tenia coneixement, la invitació a

participar en aquesta col·lecció de novel·la li suposà «una inesperada sorpresa» i un estímul per a tornar-se a posar a escriure. La primavera de 1965 Hurtado viatjà de nou a Barcelona per viure-hi «d'una manera al més semblant possible a la d'una estada regular», escriure-hi a pleret i fer-hi una vida reposada (RIERA LLORCA 1971: 81-82). En els sojorns a la capital catalana, Hurtado procurava d'anar a fer la xerrada amb el seu amic Tasis, «una visita obligada» per als exiliats catalans a Mèxic que viatjaven ocasionalment a Barcelona (carta a Tasis del 12 de novembre de 1960). En aquesta avinentesa, presencià el Sant Jordi barceloní, on pogué veure *Desarrelats* a les parades de llibres i signar-ne uns quants exemplars (TASIS 1965a: 171). L'estiu de 1964 Hurtado havia estat operat i els metges auguraven que no passaria el Nadal, però les revifalles de salut que experimentà el darrer any de vida induïren a crear falses expectatives de recuperació (carta de Vicenç Riera Llorca a Tasis del 12 d'agost de 1965). La fatal malaltia que el corsecava per dintre feu que, després de vint-i-cinc anys d'exili a Mèxic, el retorn periòdic a la ciutat nadiua es convertís en «definitiu». Hurtado morí a Barcelona el 27 de juliol de 1965. Tasis el sobrevisqué molt poc temps: traspassà d'un atac de cor a París el 4 de desembre de 1966. La mort escapçà massa aviat la plenitud de les seves trajectòries literàries, que encara podien donar molts bons fruits.

2. CRÍTIC LITERARI

Des de la publicació d'*Unes quantes dones*, primer llibre d'Odó Hurtado, Rafael Tasis seguí amb molta sol·licitud la seva evolució com a escriptor i, en la mesura del que era viable, escrigué una crítica de gairebé tots els seus llibres. Bon coneixedor de la literatura coetània, s'adonà de seguida de la singularitat de l'obra d'Hurtado, exempta dels condicionants i les limitacions —censura oficial, prohibicions, coartació de drets, coaccions morals, autocensura— amb què havien d'escriure i publicar els escriptors de l'interior. En aquest aspecte, la nota crítica apareguda a *Pont Blau* sobre *Unes quantes dones* saludà la «revelació d'un narrador català lliure de tots els complexos i de totes les censures externes i internes» (TASIS 1956: 30), que havien empetitit

el camp d'acció i d'experimentació dels escriptors de l'interior. Els contes d'Hurtado —Tasis en destacava «La Maria dels vint duros», «El caliu de la llar», «La partida de bridge» o «Va passar una estrella»— despuntaven pel tractament desinhibit de temàtiques que, des dels hipòcrites patrons morals imposats a la Catalunya franquista, eren atrevides i detonants.

Segons Tasis (1956: 31), *Unes quantes dones* tornava a la literatura catalana «el sentit de les realitats humanes», amb uns contes protagonitzats per un ventall d'heroïnes de carn i ossos, carregades de virtuts i febleses, ideals i passions, «éssers intel·ligents, honestos, directes, capaços de sacrificis i d'heroïsmes, i d'amagar llur heroïcitat sota el vel de la naturalitat més quotidiana». Entre els relats més reeixits del volum, Tasis remarcava també «El miracle de la Verge del Remei», que alguns lectors titllaven de «volterià», i «Una carta del passat», que tenia la virtut de sintetitzar «tota una pila de drames individuals i col·lectius d'aquesta època recent». A parer seu, *Unes quantes dones* feia aflorar la incipient vocació de novel·lista d'Hurtado, «cronista de la psicologia femenina catalana i narrador perfectament segur del seu ofici», a qui animava a sondejar «amb la seva innegable lucidesa de psicòleg i d'observador, les passions, les grandeses i les tares d'una societat que ell coneix prou i que, avui, està mancada d'un cronista alhora lúcid i entendrit» (TASIS 1956: 31). En privat, Hurtado li agrai que en aquesta crítica defensés amb tant d'encert les «heroïnes» d'*Unes quantes dones*, que interpretés de primera la seva intenció com a escriptor i, tot i les obstruccions que trobava per arribar al públic català de l'interior, que l'estimulés a continuar endavant (carta del 5 de febrer de 1956).

Després de llegir *L'Araceli Bru*, la primera novel·la d'Hurtado, «en un parell de vespres», Tasis en feu una interpretació minuciosa que destacava la tipificació «barcelonina» dels personatges, la modernitat de to i la correcció de l'estil, «amb el mínim d'audàcia que cal per plantejar situacions i resoldre-les» (missiva a Hurtado de l'11 de setembre de 1958). Per a Tasis, *L'Araceli Bru* contrastava amb el psicologisme recargolat d'*El viatge* (1957), de Xavier Benguerel, i el pseudotranscendentalisme d'*El mar* (1958), de Blai Bonet, i corroborava que la seva novel·lística estava destinada a conquerir «un extens públic

femení, cosa per altra banda indispensable per a la novel·la catalana». Una afirmació que Hurtado desitjà que esdevingués profètica, per tal com fins aleshores només havia tingut un públic «limitat», encara que, en efecte, fos «predominantment femení» (carta a Tasis del 22 d'octubre de 1958). El cas és que *Es té o no es té* gaudí, com Tasis testimoniava, d'una bona acollida entre el públic de l'interior per l'amenitat i per l'interès (carta a Artur Bladé i Desumvila del 9 de novembre de 1958).

Val la pena de fer un incís a propòsit d'*El mar*. En publicar-se aquesta novel·la, que el 1957 s'endugué el premi Joanot Martorell, tant Tasis com Hurtado coincidiren a valorar-la negativament. Tasis trobà el llibre de Bonet «mal escrit, desordenat, d'un tremendisme justificat només a estones i, molt sovint, repugnant» i deplorà que el jurat, bo i premiant-lo, hagués fet «un flac servei a l'editor, a l'autor i al públic» (carta a Hurtado del 15 de maig de 1958). Al seu torn, encuriosit per saber què tenia l'obra que l'avantatjà en el premi, Hurtado també en feu una lectura desfavorable, en què, tot i reconèixer la poèticitat i la força expressiva de l'autor, lamentava que fos «un seguit de truculències sense sentit» (carta a Tasis del 22 d'octubre de 1958). Uns quants dies més tard, Tasis insistí que no li havia agradat *El mar* i reblà el clau d'una lectura molt dura amb una rebentada insòlita en la seva labor crítica: «Truculenta, de mal gust, a estones pèssimament escrita, repugnant, sense arribar a la pornogràfica —això, almenys, li hauria donat un cert atractiu, que tampoc no té— fa molt poc honor al jurat que va preferir-la a la teva, i la comparació, si algú la fa, no serà gens favorable a la narració tan descosida del jove poeta tuberculós de Santanyí» (lletra a Hurtado del 9 de novembre de 1958).

«Dos vespres» també trigà Tasis a llegir *Es té o no es té*, la segona novel·la d'Hurtado, que li comentà, en privat, així que sortí publicada. En posà en relleu la descripció dels «cercles més afortunats de la colònia catalana de Mèxic» i el tractament temàtic desinhibit de les relacions sentimentals, dos aspectes que feien excepcional l'obra «dintre la novel·la catalana, tan tímida a enfocar certs temes i tan preocupada de falsos transcendentalismes o de psicologies confuses i arbitràries» (carta a Hurtado del 9 de novembre de 1958). Addicionalment, la nota crítica que, dos mesos més tard, publicà a *Pont Blau*

sobre *Es té o no es té* remarcava el fet que Hurtado escrivís des de l'exili mexicà i, com Artur Bladé i Desumvila, fos donat a conèixer entre el públic de l'interior amb la publicació a la Biblioteca Selecta (TASIS 1959: 2). Després de traçar una breu panoràmica de la nòmina d'escriptors que garantien la persistència de la literatura catalana a l'exili mexicà, Tasis (1959: 3) reputà *Es té o no es té* de molta més ambició temàtica i tècnica que *L'Araceli Bru* i, aprofitant l'ocasió, criticà que no s'hagués endut el premi Joanot Martorell de 1957, concedit, com hem vist, a *El mar*, una novel·la que qualificava —ara públicament— de «patètica i descordada» i que contrastava amb les virtuts de la d'Hurtado: «un llenguatge planer i eficaç, d'una absoluta correcció i una gran dignitat».

Les qualitats que Tasis detectava a *Es té o no es té* permetien «atènyer un gran públic» —sobretot femení— que se sentiria atret pel postulat que indicava el títol, referent al do de la seducció amorosa. Entre altres aspectes, Tasis (1959: 3-4) també subratllava l'uropeïtat del món que Hurtado presentava en les dues primeres novel·les: «la societat burgesa barcelonina de l'avantguerra, dispersada o transformada pel gran treball», i també el fet de centrar-se en la societat barcelonina de tres èpoques diferents, els «“feliços” vint-i-tants, els anys de la República i els anys cinquanta-i-tants», per bé que, en la tercera part, es descrivia «de mà mestra, i de primera mà també, un retrat de la societat dels refugiats catalans a Mèxic, amb llurs tics, llurs enyoraments, llurs complexos i llurs fidelitats en el record i en l'esperança, que donen a aquesta secció del llibre un valor de document fidel». L'entusiasme de Tasis per la segona novel·la d'Hurtado el duia a proclamar que, per la categoria i el gruix que demostrava, excellia entre les que, en la darrera dècada, havien animat el panorama de la novel·lística catalana.

La predilecció de Tasis per *Es té o no es té* es reiterà en els articles publicats quan Hurtado ja era mort. A «Odó Hurtado, novel·lista de l'amor», tornà a posar en relleu la importància d'aquesta obra en el conjunt de la novel·lística de l'autor: «Pels ambients que descrivia, i que constituïen, ells sols, una contribució preciosa a l'estudi de la vida catalana, a dintre i a fora del país, pels personatges que pintava, per l'especial dualitat que s'establia entre els protagonistes per aquell im-

placable dilema que el títol plantejava, *Es té o no es té* consagrava —si se'm permet el clixé— Odó Hurtado com a novel·lista català de categoria» (TASIS 1965a: 170). En la necrologia apareguda a *Serra d'Or*, feia un pas més en la valoració positiva d'*Es té o no es té* com a «novel·la barcelonina», tant pels personatges com pel marc, entre els anys vint i trenta, de les dues primeres parts i, tot i que l'acció se situés a Mèxic, en els anys cinquanta, «en el moment que les primitives inseguretats de l'exili s'havien convertit, per a la majoria dels catalans, en una benestant tranquil·litat» (TASIS 1965b: 60-61).

Tasis llegí *La condemna*, tercera novel·la d'Hurtado, com a membre del jurat del premi Joanot Martorell 1959. Concedit a *Animals destructors de lleis*, de Ricard Salvat, l'obra d'Hurtado hagué de competir amb escriptors de relleu com ara Mercè Rodoreda, Joaquim Amat-Piniella, Lluís Ferran de Pol o Joan Perucho. Confidencialment, Tasis li feia saber que *La condemna* havia estat «molt elogiada» pels membres del jurat, «llevat de la seva darrera part i el desenllaç, que els semblà fals», una opinió que en part ell mateix compartia, perquè li feia l'efecte que era molt millor l'acció que transcorria a França, i no acabava de veure, «en el nostre clima, el caràcter i el temperament de la teva heroïna» (carta a Hurtado del 14 d'abril de 1960). Com els altres membres del jurat, Tasis l'havia recomanada, juntament amb altres obres, als editors perquè la publicuessin. Val a dir que, així mateix, Tasis li insinuà un apunt crític sobre *Un mite*, editada per Albertí el 1959, una novel·leta «que s'empassa com a bresques», però que trobava «poc treballada en profunditat i una mica indecisa en el desenllaç». No obstant això, com sempre havia fet, incitava Hurtado a persistir en la novel·la de «tipus femenins», en què podia aconseguir, com a *Es té o no es té*, «obres molt meritòries i de gran èxit de públic». En publicar-se *La condemna*, Tasis la rellegí i confirmà les impressions de la primera lectura, en el sentit que li semblava molt més interessant «la part parisenca» —deutora de l'experiència de l'autor durant els anys viscuts a París entre 1937 i 1939—, com a «pintura exacta i viva del que podríem dir-ne el “primer exili” de la nostra guerra», que no pas la segona part, en què l'acció s'esdevé a Catalunya, perquè li resultava de difícil comprensió «la psicologia de la protagonista» (carta a Hurtado del 7 de setembre de 1962).

Com hem apuntat, arran de la mort de l'amic, Tasis publicà un extens article intítulat «Odó Hurtado, novellista de l'amor» a *Xal·loc*, de Mèxic, i una sentida necrologia a *Serra d'Or* (TASIS 1965a i b), que d'alguna manera fixaren la imatge que ha romàs de l'obra hurtadiana. En el primer, a més de rememorar la relació personal que hi tingué, valorava la irrupció d'Hurtado en les lletres catalanes a partir d'*Unes quantes dones*, ratificava l'interès de la novel·la *Es té o no es té*, «una de les més importants que ha donat la narrativa catalana en els darrers cinquanta anys», i definia Hurtado amb l'etiqueta afortunada, però un xic reduccionista, de «novellista de l'amor», atès que «es complaïa a presentar personatges femenins adorables d'aspecte extern, però carregats de preocupacions, d'egoismes o de neguits». En la necrologia, Tasis emfasitzava el fet que tots els llibres al·ludien al «problema vital i sociològic que és l'exili» i, especialment a *Desarrelats*, el del «retorn» i les dificultats d'adaptació; insistia també en el caràcter tardà de la seva obra, iniciada a 52 anys, i tornava a ressaltar *Es té o no es té*, que en aquest cas reduïa a «una de les novel·les més interessants dels darrers vint anys, dintre la literatura catalana». Tot reconeixent-lo com a «ben estimable», valorava el conjunt del corpus en aquests termes: «una producció narrativa que encaixa amb perfectes drets dins el marc de l'actual novel·la, que té una novetat d'ambients, de personatges, de diàlegs, compatible amb un valor de testimoniatge permanent d'una època que l'autor hagué de viure».

Ampliem ara mínimament, per contextualitzar millor l'obra d'Hurtado, el focus d'atenció a la novellística de la postguerra. En un balanç sobre la literatura catalana dels anys cinquanta, Rafael Tasis (1961: 45) qualificava la reviscolança dels diversos gèneres com una «segona Renaixença literària». Després de les enormes dificultats de la dècada dels quaranta, la represa de la novel·la havia estat, segons ell, «total», i en feia una extensa i detallada llista de noms, consagrats i debutants: Odó Hurtado hi apareixia de costat de Ramon Planes, Joaquim Amat-Piniella, Joan Perucho, Lluís Ferran de Pol, Joan Vila Casas o Jordi Sarsanedas entre els que havien donat proves de la seva aptitud i, més que una prometença, eren ja «una realitat» que n'assegurava feliçment «la continuació» (TASIS 1961: 51).

Tres anys més tard, el setembre de 1964, quan Hurtado ja havia publicat tota l'obra, en l'enquesta als crítics literaris que feu *Serra d'Or*, Tasis estimà, amb coneixement de causa, que les novel·les més «importants i significatives» publicades en català entre 1919 i 1963 eren, per aquest ordre, alguns dels volums d'*El pelegrí apassionat*, de Joan Puig i Ferrer; *Incerta glòria*, de Joan Sales, i *La plaça del Diamant*, de Mercè Rodoreda, el títol que generà més consensos entre la crítica coetània (MANENT 1964: 54). El nom d'Odó Hurtado, com és lògic d'altra banda, no era citat per cap dels dinou crítics que respongueren una enquesta que, com Joan Sales s'envania, havia donat el triomf aclaparador a *La plaça del Diamant*, valorada per catorze dels dinou crítics consultats com la millor novel·la catalana des del 1939 (RODOREDA & SALES 2008: 218-219 i 221-224).

En aquest punt, cal tenir present que, a despit que Tasis adjectivés Sales de «foll» (carta a Hurtado del 29 d'abril de 1962), el projecte d'El Club dels Novel·listes que capitanejava l'autor d'*Incerta glòria* —amb controvèrsies i polèmiques incloses— s'avenia amb el desiderat tasià d'aconseguir un públic com més nombrós i variat millor per a la novel·la catalana. Com escrivia Sales a Rodoreda en una carta del 17 de maig de 1961, El Club dels Novel·listes tenia com a motivació principal «buscar lectors per als novel·listes catalans, perquè sense lectors no hi ha novel·lística possible» (RODOREDA & SALES 2008: 43). Els trencacolls de Sales per a aconseguir editar i difondre una novel·la de la magnitud de *La plaça del Diamant* —que es poden resseguir de prop en l'intercanvi epistolar amb Rodoreda— són ben reveladors de la difícil situació editorial a Catalunya durant la dècada dels seixanta que, a més de les restriccions oficials, continuava patint la manca endèmica d'un públic lector capaç d'apuntalar amb solidesa un mercat literari (en) català.

És evident que Hurtado jugava en una categoria de visibilitat secundària respecte a Manuel de Pedrolo i Maria Aurèlia Capmany, dos dels novel·listes en actiu que Tasis (2016: 249-280) fou dels primers a reivindicar amb armes i bagatges, o en relació amb Mercè Rodoreda, Llorenç Villalonga i Josep M. Espinàs, per citar els noms que havien reunit el màxim de vots en l'enquesta literària de *Serra d'Or* (MANENT 1964: 52). Així i tot, la publicació de les novel·les d'Hurtado a l'interi-

or i l'aval crític tasià han de situar-se en el context de les limitacions estructurals i mentals que hem apuntat simptomàticament a propòsit de *La plaça del Diamant*. A l'interior, on la recepció crítica de les seves novel·les no fou gaire afinada ni entusiasta (TORRES 1961; CARBÓ 1962; FAULÍ 1964; TORRES 1965), Tasis es convertí en el valedor literari més autoritzat i penetrant de la proposta d'Hurtado, per bé que ho hagués de fer, si us plau per força, des de les pàgines de *Pont Blau*, en què, això sí, tenia llibertat plena per a expressar-se com li plagués.

Tot i la diferència d'estils i perspectives, Tasis verificava en l'obra d'Hurtado en bona part el model novellístic que, com a crític, defensava i, com a escriptor, practicava: una novel·la urbana, d'inspiració barcelonina, que s'erigís en una crònica d'una època i d'una generació i que, en la mesura del possible, fos moderna i atrevida en termes morals (BACARDÍ & FOGUET 2015b i SUNYER 2016). A *Tres*, per exemple, Tasis hi havia volgut deixar testimoni d'una generació i d'una època —les seves—, però també havia volgut contribuir a escriure una obra inspirada en la capital catalana, seguint la dèria que tenia com a crític —ja des del temps de *La Publicitat* i *Mirador* (ISARCH 2016: 71-75)— de reivindicar que els novellistes s'enfrontessin «amb la gran pedrera de novel·les que és Barcelona» (carta a Hurtado del 18 de novembre de 1962), una fórmula, val a dir-ho, defensada en termes gairebé idèntics a *Una visió de conjunt de la novel·la catalana* (1935) i, més implícitament, a *La novel·la catalana* (1954). Darrere d'aquesta proposta, tan vigent encara, hi havia l'anhelat objectiu —no ho oblidem— d'engrandir el públic lector de novel·la catalana. Una obsessió ben raonable que compartien altres crítics, com ara Domènec Guansé (1966: 241), el qual justament valorà Hurtado com un novellista que, amb *Es té o no es té* i *Desarrelats*, podia «contribuir a crear un públic».

Des d'*Unes quantes dones*, Tasis percebé lúcidament la modernitat, el cosmopolitisme i la transgressió moral que suposava l'aposta narrativa d'Hurtado en un context hostil d'(auto)censura i de limitacions extraliteràries com era el de la Catalunya de la postguerra franquista. Moltes de les protagonistes d'*Unes quantes dones*, barcelonines instal·lades en l'exili mexicà, elegants i modernes, sense problemes econòmics, viuen la seva feminitat pública i privada —i sobretot els afers sentimentals o directament sexuals— amb una independència i

una llibertat que se situava a anys llum del rígid codi masculista de la moralitat imperant en plena dictadura. En el cas de les dones casades, el matrimoni esdevé sovint un fracàs, una frustració o un desencís que eventualment deriva —amb naturalitat, sense gaires escarafalls— cap a l'adulteri en potència o consumat, el qual, nogensmenys, no altera el benestar conjugal. A «La Maria dels vint duros», un dels contes destacats per Tasis, Hurtado s'atreveix àdhuc a descriure els avatars d'una noia de Gràcia, balladora de sardanes, que plàcidament, sense estridències, es guanya la vida amb la prostitució, fins que troba l'amor en un aristòcrata catòlic que irònicament li capgira l'existència.

Amb l'aparició de les novel·les d'Hurtado, *L'Araceli Bru*, *Es té o no es té*, *Un mite*, *La condemna* i *Desarrelats*, Tasis topà amb un model novellístic afí que projectava les patologies amoroses i sentimentals d'uns personatges d'ascendència burgesa i barcelonina —en especial, femenins—, en el teló de fons més o menys tènue de Barcelona o, com una derivació lògica, l'exili mexicà dels sectors benestants de l'arc cronològic que va de la dècada dels vint a la postguerra europea (CORRETER 2016a i b i 2017a i b). Com copsà la perspiciàcia crítica de Tasis, els conflictes sentimentals que plantejaven les novel·les d'Hurtado esdevenien un pretext per a retratar «un fons social», per dir-ho en termes de Vicenç Riera Llorca (1971: 66-67), inequívocament barceloní.

La passió amorosa i les vicissituds posteriors que viu la protagonista de *L'Araceli Bru* tenen com a escenaris els àmbits de feina i lleure de la burgesia —en particular, dels sectors professionals liberals— de la Barcelona de preguerra. A *Es té o no es té*, els catalans de l'exili a Mèxic que hi havien fet fortuna, «la neoburgèsia de la diàspora» (FUSTER 1972: 381), es mouen en ambients que semblen una mera translació a la capital mexicana dels espais de sociabilitat de la burgesia liberal barcelonina: viuen aïllats del país i la societat d'acollida en cercles endogàmics, benestants, en barris residencials, com Las Lomas de Chapultepec —l'equivalent a la zona alta de Barcelona—, i es troben a Mèxic «com a casa», encara que s'enyorin profundament d'una Catalunya idealitzada. A *Un mite*, tot i la indefinició de temps i espai, s'hi evocuen els ambients teatrals de la Barcelona d'entreguerres contraposats a l'esperit emprenedor de la burgesia industrial del període.

La Núria Albareda de *La condemna*, filla única d'una nissaga adinerada de Barcelona, es belluga inicialment en els cenacles catalans del daurat exili parisenc prorepublicà, però, un cop integrada a la Catalunya de postguerra, torna als orígens i —en una pirueta més aviat inversemblant, com Tasis indicava— fa una immersió en l'alta burgesia més tradicional i conservadora. L'illusionat retorn a Catalunya de l'Eladi de *Desarrelats*, amb el propòsit com més va més evident de recuperar un amor de joventut, s'endú el desengany de trobar-se una burgesia barcelonina obsedida pels diners i plenament integrada al règim franquista, molt allunyada del cosmopolitisme i l'obertura de la Barcelona de preguerra i del Mèxic de les acaballes de la dècada de 1950.

Un altre dels aspectes que Tasis assenyalà de la novel·lística d'Hurtado és la insòlita intrepidesa moral amb què tracta la temàtica amorosa i sexual (FOGUET 2014). Les dones de les seves novel·les —de l'Araceli Bru a la Teresa de *Desarrelats*, tot passant per l'Eulàlia d'*Esté o no es té*, la Pilar Blajot d'*Un mite* i, amb matisos, la Núria de *La condemna*— viuen les relacions sentimentals com una decisió pròpia i fins es plantegen la possibilitat de tenir una aventura amorosa fora del matrimoni o d'escapar-se lluny amb l'amant per emprendre una nova vida, encara que finalment, per comoditat o per escrúpols morals, no s'atreveixin a precipitar una ruptura conjugal irreparable.

Tot amb tot, l'esperança final d'Araceli Bru, un cop casada ben bé per resignació, és d'un atreviment moral per l'època que, juntament amb la seva intrèpida vida sentimental i el realisme d'algunes escenes amatòries, expliquen que la novel·la fos prohibida per la censura franquista. En canvi, la Pilar Blajot d'*Un mite* —una *nouvelle* considerada amb lògiques reserves crítiques per Tasis— tampoc no trenca amb el marit: després de sentir la desolació d'un segon matrimoni fracassat, al qual sacrifica la carrera d'actriu, s'adona de la inutilitat d'un gest d'heroïna romàntica carregada de supèrbia i arriba a l'extrem d'abandonar la llar i retornar a l'escena, però, com insinua el desenllaç, sense trencar el lligam conjugal. Malgrat les raonables prevencions tasiades envers la seva psicologia, la Núria Albareda de *La condemna* manté de molt jove un idil·li accidentat i tempestuós, que la família d'ella reprova per «immoral», amb un artista vienès de pintura abstracta,

però, de tornada a Barcelona després del fracàs de l'aventura, es casa amb un industrial ric i hi té fills, i s'instal·la en una vida regalada de gran senyora; després de cometre inconscientment adulteri quan el pintor austríac va a buscar-la a Barcelona, esglaiada pel que ha fet, torna a casa del marit amb la sensació d'haver estat «condemnada» pel seu pecat de joventut. Absorbida per la moral catòlica dominant i la hipocresia resclosida dels sectors benestants en què viu, la Teresa de *Desarrelats* vol i dol, admet que no estima el marit i que pot «pecar de pensament» amb Eladi, però els escrúpols morals, el pudor com a dona casada, el sentiment de culpabilitat, l'arrelament a Barcelona i la prudència, la covardia i la por li impedeixen de lliurar-se a la crida de «la darrera joventut»; una crida que tant Eladi com Joana, la millor amiga de Teresa, molt més oberta i decidida, estan disposats a no deixar-se perdre.

3. A MANERA DE COROL·LARI

La relació de Rafael Tasis amb Odó Hurtado demostra de manera exemplar com el crític barceloní tingué un paper molt actiu a l'hora de traçar ponts entre la literatura catalana feta a l'exili i els intents de reconstrucció de les cendres d'un sistema literari —bàsicament, fonamentat en premis i editorials— sotmès a la censura i a les limitacions repressives del règim franquista. Com hem vist, Tasis exercí a consciència de confident i de crític literaris d'Hurtado i, en l'àmbit privat de la correspondència o en els articles a *Pont Blau*, valorà com un model vàlid i necessari —molt similar al que ell mateix practicava com a escriptor— la seva proposta novel·lística. Si més no, per dues raons: d'una banda, reflectia els comportaments i les actituds d'un determinat sector de la societat catalana, el de la «neoburgèsia» nascuda del trasbals del 1939 a l'exili mexicà o a l'interior, i, de l'altra, per la desinhibició moral i la sensibilitat en el tractament de les relacions sentimentals, podia atreure un públic lector —especialment, femení— a les lletres catalanes, tan mancades del contacte directe amb una base lectora generosa i diversa. En un context de renovellament literari, Tasis detectà de seguida —atent observador com era de l'evolució de la nar-

rativa catalana coetània— la modernitat d'enfocament i la gosadia moral d'*Unes quantes dones* i, en aparèixer les cinc novel·les d'Hurtado en només sis anys (1958-1964), s'afermà en la idea que, amb obres com *Es té o no es té*, aquest escriptor exiliat a Mèxic des del 1940 estava cridat a ocupar un lloc rellevant en la novel·lística catalana contemporània.

BIBLIOGRAFIA

- BACARDÍ & FOGUET (2015a): Montserrat Bacardí i Francesc Foguet, «El punt mitjà», dins: Rafael Tasis, *El revulsiu del catalanisme*, Valls: Cossetània, p. 7-27.
- (2015b): «Rafael Tasis, novel·lista», dins: Rafael Tasis, *Muntaner*, 4, Muro: Ensiola, p. 215-230.
- BARAS (1984): Montserrat Baras, *Acció Catalana, 1922-1936*, Barcelona: Curial.
- CALDERS (2012): Pere Calders, *Fe de vida. Cartes a Rafael Tasis*, ed. de Montserrat Bacardí i Francesc Foguet, Barcelona: Acontravent.
- CAMPS ARBÓS (2016): Josep Camps Arbós, «L'epistolari de Rafael Tasis: un nus de comunicacions entre la Catalunya franquista i el món de l'exili», dins: *Rafael Tasis (1906-1966), cinquanta anys després*, ed. de Montserrat Bacardí, Francesc Foguet i Àlex Martín, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 159-189.
- CARBÓ (1962): Joaquim Carbó, «Odó Hurtado: *La condemna*», *Serra d'Or*, núm. 12 (desembre), p. 46.
- CLOTET & TORRA (2010): Jaume Clotet i Quim Torra (ed.), *Les millors obres de la literatura catalana (comentades pel censor)*, Barcelona: Acontravent.
- CORRETGER (2016a): Montserrat Corretger, «Odó Hurtado: compromís literari des de l'exili», dins: *El compromís literari en la modernitat. Del període d'entreguerres al postfranquisme (1920-1980)*, ed. de Montserrat Corretger, Pompeu Casanovas i Vicent Salvador, Tarragona / Melbourne: Universitat Rovira i Virgili / Royal Melbourne Institute of Technology, p. 119-144.
- (2016b): «Odó Hurtado: a novelist with republican roots», dins: *The Myths of the Republic: Literature and Identity*, ed. d'Emili Samper, Kasel: Reichenberger, p. 179-200.

- (2017a): «The literature of exile after 1939: a bridge between Catalan collective memory and identity», *Journal of Catalan Intellectual History*, núm. 11, p. 68-82.
- (2017b): «Escriure l'exili: Mèxic, Santo Domingo i Xile en la narrativa de Vicenç Riera Llorca, Domènec Guansé i Odó Hurtado», dins: *Els catalans i llatinoamèrica (s. XIX i XX). Viatges, exilis i teories*, ed. de Corinna Albert, Roger Friedlein i Imma Martí Esteve, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 89-111.
- FAULÍ (1964): Josep Faulí, «Nacida en América», *Diario de Barcelona* (6 juny), p. 38.
- FOGUET (2014): Francesc Foguet, «Pòrtic», dins: Odó Hurtado, *Vendaval*, Lleida: Punctum, p. 7-17.
- FUSTER, Joan (1972): Joan Fuster, *Literatura catalana contemporània*, Barcelona: Curial.
- GUANSÉ (1966): Domènec Guansé, *Abans d'ara (Retrats literaris)*, Barcelona: Proa.
- HURTADO (1955): Odó Hurtado, *Unes quantes dones*, Mèxic: Xaloc.
 - (1958a): *L'Araceli Bru*, Mèxic: Xaloc.
 - (1958b): *Es té o no es té*, Barcelona: Selecta.
 - (1959): *Un mite*, Barcelona: Albertí.
 - (1962): *La condemna*, Barcelona: Selecta.
 - (1964): *Desarrelats*, Barcelona: Selecta.
- ISARCH (2016): Antoni Isarch, «Rafael Tasis en els debats novel·lístics del seu temps», dins: *Rafael Tasis (1906-1966), cinquanta anys després*, ed. de Montserrat Bacardí, Francesc Foguet i Àlex Martín, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 53-81.
- MANENT (1964): Albert Manent, «Enquesta: els crítics davant la literatura catalana (1939-1963)», *Serra d'Or*, núm. 9 (setembre), p. 52-58.
- RIERA (1971): Vicenç Riera Llorca, «Odó Hurtado», dins: *Nou obstinats*, Barcelona: Selecta, p. 59-82.
- RODORÉDA & SALES (2008): Mercè Rodoreda i Joan Sales, *Cartes completes (1960-1983)*, ed. de Montserrat Casals, Barcelona: Club Editor.
- SUNYER (2016): Magí Sunyer, «Les novel·les de Rafael Tasis: crònica d'unes il·lusions estroncades», dins: *Rafael Tasis (1906-1966), cinquanta anys després*, ed. de Montserrat Bacardí, Francesc Foguet i Àlex Martín, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 83-100.
- TASIS (1956): Rafael Tasis, «Unes quantes dones, per Odó Hurtado», *Pont Blau*, núm. 39 (gener), p. 30-32.
 - (1959): «*Es té o no es té*», *Pont Blau*, núm. 75 (gener), p. 2-4.

- (1961): «Cent mesos de literatura catalana», *Pont Blau*, núm. 100 (febrer), p. 45-53.
 - (1965a): «Odó Hurtado, novellista de l'amor», *Xaloc*, núm. 9 (setembre-octubre), p. 169-171.
 - (1965b): «Odó Hurtado (1902-1965)», *Serra d'Or*, núm. 11 (novembre), p. 59-62.
 - (2011): *Diari íntim. Escrits autobiogràfics*, ed. de Montserrat Bacardí i Francesc Foguet, Barcelona: Acontravent.
 - (2016): *Lectures de postguerra*, ed. de Montserrat Bacardí i Francesc Foguet, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- TORRES (1961): Estanislau Torres, «Odó Hurtado: *Es té o no es té*», *Serra d'Or*, núm. 5 (maig), p. 20-21.
- TORRES (1965): Estanislau Torres, «*Desarrelats*, d'Odó Hurtado», *Serra d'Or*, núm. 3 (març), p. 59.